

Nitro a vztah

Emanuel Levinas (v knize *Totalita a nekonečno*, ale také *jinde*) má jistě pravdu v tom, že ve Druhém, k němuž se vztahujeme opravdovým, sebe-překračujícím způsobem, nesmíme hledat jen své zrcadlo a snažit se ho zmocnit identifikací, hledáním *stejného*, ale musíme ho umět spatřit v jeho *radikální jinakosti*. To nepochybně znamená, že Druhého nemůžeme nikdy vpravdě *mít celého*, že povaha jeho bytí pro nás nezbytně bude ubíhat do *nekonečna* a náš vztah k němu (naše transcendence) bude mít rozměr *touhy*, již nelze zcela naplnit.

Protože ale Levinas tím Druhým – přes všechny okolky a znejasnění – myslí Boha, o němž ví jen to, že nekonečně překračuje totalitu bytí, z které část poznáváme a přivlastňujeme si v běžném životě, jsou jeho nároky na naši transcendenci ještě radikálnější: to, jež je naším *nitrem*, v kterém střádáme svou zkušenost a přetavujeme ji autoidentifikací do *stejného* (jak to nazývá), do totality svého Já, je nutno nejen překročit, ale i *zavrhout* (není to jistě jenom úlet, když autor mluví o *nenávisti* k svému Já) – v konfrontaci s *nekonečnem Druhého* je mu pak nutně transcendující bytost čirou *exterioritou*. Je na místě se ptát, kde tady končí filosofie a začíná mystika, do níž Levinase nemohu a také nechci následovat. Mohu však jeho myšlenky, byť znejasněné emfází a plné do extrémů vyostřených protikladů, přijmout aspoň jako provokaci k vlastní úvaze. Je – zdá se – opravdu třeba nesnadné dialektiky, abychom potřebu nezbytné autonomie svého nitra smířili s možností, ba *nutností* opravdového vztahu k Druhému, kterým tu ale pro nás bude jiná lidská bytost, také autonomní a v mnohém, i když ne nutně radikálně, odlišná.

Aby naše úvahy nepropadly svodu radikálních deklamací bez zjevného základu, jak se to děje v citovaném díle, řekněme hned zpočátku, že se budeme pohybovat v *zkušenostním světě*, neboť jenom ten je pro nás bezprostředně přítomný. V něm myslím bez rozdílu platí, že aby něco jako jsoucí vyvstalo, musí mít aspoň minimální *určitost*, což zase nutně vyžaduje, aby se jeho povaha *lišila* od jeho okolí, s nímž zároveň komplementárně tvoří *souvislost* nebo případně *jednotu*. I obyčejný kámen na nějaké pláni bude právě daným kamenem jen tak a proto, že se povahou (vzhledem, tvarem, materiálem) liší od půdy pod sebou, trsů trávy kolem sebe, také ovšem od jiných kamenů, které se nacházejí okolo. Jeho odlišnost implikuje existenci nějaké (různě tvarované) *hranice*, která odděluje jeho *nitro* (nebo řekněme tu raději *vnitřek*) od jeho *okolí*. Vztah *interiority* a *exteriority* je základní už na této primitivní bázi – je to, jak by řekl třeba Nikolai Hartmann, kategoriální vztah. Jsou ovšem ve světě bytnosti, u nichž jsou hranice a tedy vztah okolí a vnitřku mnohem méně zřetelné; to má nezbytný vliv na jejich určitost a také jejich zkušenostní bytí.

Zůstaňme však ještě u toho kamene. Jeho vztah k okolí je převážně pasivní a nic velkého se na jejich hranici neděje. Jistě je to věc meze postřehu, v prostoru a čase: na mikroskopické úrovni a v delším čase bychom viděli, jak mikroorganismy, kořínky drobných rostlin, účinky vláhy a větru postupně rozrušují jeho povrchovou vrstvu a odlamují jeho malé částičky; ale i když kamene trochu ubývá a postupně se trochu mění jeho tvar, kámen v zásadě zůstává skoro tímž kamenem a dění na povrchu téměř nezasáhne jeho vnitřek, alespoň většinou.

Jak zásadní ale bude rozdíl, když uvážíme třeba jenom primitivní buňku nějaké bakterie: její odlišnost od prostředí bude daleko zásadnější (bude mít mnohem vyšší určitost); protože potřebuje zajištění odlišnosti svého nitra, bude mít daleko větší význam její hranice, buněčná membrána, která o její oddělenost od okolí bude aktivně pečovat. Ale současně s *odlišností* a poměrnou izolovaností bude mít buňka s okolím *aktivní vztah*: přes membránu bude probíhat látková výměna, která bude měnit okolí a zároveň zajišťovat život buňky. Pro vysvětlení těchto faktů máme řadu specifických znalostí, kterými dnes vládne biologie a jež tu není třeba opakovat. Pro nás tu bude důležitá vyšší abstrakce, která už zde na této ještě primitivní úrovni konstatuje, že *vyšší určitost* povstává vždy v *komplementaritě výraznějších odlišností* (kontrastů) a *pevnějších sjednocujících vztahů* s okolím. *Interiorita*, která činí buňku odlišnou a tím i živou (a je tím nesrovnatelně významnější, než třeba u kamene), je vyvážena *exterioritou* její látkové výměny, kterou bude na okolí nejen reagovat, ale také měnit je.

Takové poměry, jen s jistou gradací, najdeme na všech vyšších stupních určitosti, které podle okolností nazýváme třeba organizací, informací a tak podobně. Třeba pro živý organismus bude natolik důležité zachování neporušenosti jeho složitého nitra, že bude potřebovat složité způsoby jeho ochrany, ať ve své vlastní stavbě nebo ve svém chování; zároveň ale stejně důležité budou jeho akce, které jej při shánění potravy, hledání útulku nebo výhodnějších podmínek pro jeho existenci budou stále aktivněji propojovat s prostředím, jemuž se bude přizpůsobovat a komplementárně i je naopak měnit dle své potřeby. Kontrast mezi ním a prostředím se bude s vyšším stupněm vývoje zvětšovat, ale to nezbytně povede k jeho aktivnějšímu chování k němu.

Je ovšem třeba připustit, že ona *jednota* s okolním světem nemusí být harmonická ani na živočišné úrovni a často nabývá formy nelítostného boje o život. Říct ale, jak to činí Levinas, že podstatou totality bytí je válka (zatímco jenom mimo ni, v překročení směrem k nekonečnu, nacházíme mír), je myslím přehnané. Je to do značné míry věc úhlu pohledu: už v původní přírodě nacházíme srovnatelně mnoho příkladů vzájemně výhodné spolupráce mezi různými živými formami. Nicméně tak či onak, jednotou zde musíme mínit především vzájemnou závislost, složitý systém podmínek, bez něhož by nemohlo v přírodě nic určitého vzniknout nebo se v ní udržet.

Při úvahách o určitosti nezbytně dojdeme nakonec k člověku, jeho komunitám, jejich kultuře a tedy – ať už individuálně či v jistém smyslu kolektivně – k tomu vždy trochu záhadnému fenoménu *vědomí*. Jeho různé aspekty jsme nespočetněkrát probírali, ale vždy jsme došli k závěru, že jakkoliv vědomí po způsobu Brentana a zvláště Husserla přisoudíme *intencionalitu* (tedy vědomí *něčeho*) musíme jeho rozvinutým formám přiznat *vědomí sama sebe* jako závazný znak. Zjistili jsme též, že tomu odpovídající *subjektivita* není jenom pasivním zrcadlením procesu uvědomování, ale že *subjekt* (jádro uvědomění *Já*) je aktivním pólem uvědomovacích aktů, garantem identity nejen vlastní, ale i všeho uvědoměného, a v neposlední řadě ovšem zdrojem vůle k akci. Alespoň tato zjištění je třeba připomenout, abychom nepropadli pověře filosofujících mystiků, že *Já* je cosi jako zhoubný nádor na duši, jehož je třeba se zbavit, máme-li být schopni vztahu k *Druhému*. Vědomí sama sebe, jistota vlastní identity, hloubka subjektivity, to jsou znaky určitosti, k níž jsme došli druhovým, kulturním a osobním vývojem a jejíž hodnotu je třeba cenit a podporovat, nikoliv podryvat.

Mnohé z toho, co zde nyní musím rozvést, jsem už probral ve svém eseji *Lidský duch*. Nezbyvá mi, než některé nálezy tu v mírné variaci opakovat, i když to rád nedělám. Mé cíle jsou ale tentokrát trochu jiné a tak i mírně jiná bude cesta k nim. Začnu obecným faktem, že lidské vědomí, jakkoliv filosofy zkoumáno ve své *dospělé* podobě, tu není od začátku života jedince (jako tu nebylo od počátku lidského druhu), jakkoliv jeho *potenciál* je patrně vrozený. Zprvu má *zjevnost* vnějších i vnitřních dojmů převážně pocitovou podobu a vystupuje v jakýchsi ostrůvcích, které se zvolna scelují během prvního roku života. Tyto a další skutečnosti, o nichž budu mluvit, patří vlastně do oblasti psychologie, ale jsou natolik obecné, že je filosof nesmí pomíjet jako pouhá kontingentní fakta.

Proces, kterým se během dalších let vytvoří rozvinuté vědomí, stále je (a myslím vždycky bude) trochu tajemný, přesto o něm lze říci řadu poznatků, které mají obecné rysy. Především vědomí se *scelí* do (zatím vratkého) *celku*, který se ale – značně pod vlivem okolí, v něm pečujících lidí – záhy rozčlení do komplementárních stránek *vnitřního* a *vnějšího*, pocítovaných zatím téměř jenom tělesně (přesněji řečeno, není velký rozdíl mezi pocity bolesti a třeba strachu, mezi příjemností třeba hlazení a vzrušením z nějaké nové hračky). Další vývoj vždy bude v jakýchsi postupných krocích – nějaká změna nastane a potom spotřebuje jistý čas, aby se ustálila a prohloubila.

Významným krokem je *uvědomění si sama sebe*, tedy své samostatné existence, svojí identity, svého *Já*. Úplné ustálení zejména *identity* bude ještě trvat mnoho let, projde řadou krizí a vlastně nikdy zcela neskončí; pro nás tu ale bude důležitý onen počátek. Už mnohokrát bylo na různých místech řečeno, že základ subjektu se rodí v průsečíku vztahů blízkých lidí, které má dítě okolo a kteří se k němu – právě jako *k němu* – obracejí. Bude však asi správné doplnit, že zpravidla (i když ne asi výhradně) mezi nimi vyniká určitý *formativní vztah*, nejčastěji matky s dítětem. V něm jej (nebo samozřejmě také ji, není tu nikde žádný rozdíl v pohlaví) oslovuje *přímým* vztahem *Ty* (i když samozřejmě často užívá jeho jméno, zdvořilé přezdívky apod.), provokuje jeho reakce, vyjadřuje určitý *nárok*, ale současně i *ubezpečení* o své lásce k němu. Jako vše ve vývoji, i tento vztah má jistá rizika: vazba s dítětem musí být dost *pevná*, aby mu dala postačující jistotu, ale současně dost *volná* nebo *pružná*, aby nebránila vývoji jeho samostatného *Já*.

To má ještě jeden důležitý aspekt. Vztah dítěte k matce, rodině a světu je v prvních letech přirozeně *sobecký*, což je dáno jeho plnou závislostí. Je ale důležité celkem záhy tento postoj začít překonávat. Sobectví je asi pozůstatkem fantazií dítěte o jeho *omnipotenci* (čili všemocnosti), které vznikají u malých dětí ochotným uspokojením všech jejich nároků; ty jsou nezbytně frustrovány, jakmile se dítě začne osamostatňovat a naráží na neochotu světa včetně nejbližších lidí ve všem všudy mu vyhovět. S tím, jak se v něm upevňuje jeho *Já* a s ním roste jeho vlastní vůle, snaží se uhájit zbytky své moci a jelikož jeho city v té době ovládá hédonický princip, snaží se zajistit si dostupné příjemnosti pro sebe. To všechno je do jisté míry přirozené. Záleží na tom, jak se budou jeho vztahy s matkou a dalšími blízkými lidmi vyvíjet, zda tato fáze bude překonána ke stejné přirozené *vzájemnosti* nebo se v jedinci v trochu jiné formě upevní.

K tomu, o čem chci nyní mluvit, nevystačím s pojmem *vědomí*, neboť mám na mysli jen jeho část a zároveň rysy, které jsou částečně nebo zcela nevědomé. S rizikem, které s sebou nese rozmanitý význam toho slova (což se ostatně děje s každým termínem, který

není vytvořen uměle), použiji slova *osobnost*. Dětská osobnost se tvoří vlastně už od chvíle, kdy si dítě začne uvědomovat sama sebe, jednak z *nitra*, jako své *Já* (které pociťuje, chce a objevuje svoji vůli), jednak z *vnějšku*, jako objekt zájmů a vůbec vztahů okolí. Poměrně záhy, nejpozději po několika letech, dochází k jejímu částečnému *uzavření*, tedy k vytvoření jisté pomyslné *hranice* mezi ní a okolím, včetně nejbližších lidí. Nadále bude rozdíl mezi tím, co dítě ve své osobnosti *vnitřně* prožívá, a tím, co navenek *sděluje a sdílí*.

Je důležité uvědomit si, že toto relativní uzavření (které jistě nenastává ze dne na den, ale není zcela postupné) je nutné k tomu, aby se mohla vyvinout *určitost* nové osobnosti. Bylo už jinde i jinými hojně řečeno, že v onom *nitru*, které v osobnosti povstává, není *Já* zcela samo se svými zážitky, pocity a představami: jsou tu vždy stopy nebo pozůstatky vztahů, které příští subjekt vzbudily; jsou některé nároky na jeho postoje, které se zvnitřnily; jsou tu přirozeně vzpomínky, které už zůstávají a které budou od té doby stále narůstat. Především jsou tu nové zkušenosti, příjemné i bolestné, které subjekt nové osobnosti musí zpracovávat a kterými se vyvíjí. Osobnost *buduje a přebudovává* svou *identitu*.

Je s prominutím stejný nesmysl, když Derrida (při kritice Husserla) tvrdí, že je subjekt s každým okamžikem zkušenosti někdo *jiný*, jako když Levinas (v citovaném díle) prohlašuje, že bez krajní transcendence je zkušenost budováním *stejného*. Je jistě pravda, že se subjekt svým vědomím snaží nové zkušenosti *asimilovat*, tedy nalézt v nich už poznané a tedy stejné s tím, co ovládl, ale stejně pravda je, že se mu to nedaří beze zbytku, že to ani z té míry nechce, neboť je tu stále živá zvědavost a hlad po novém – a že tedy novým zkušenostem vychází též vstříc a přizpůsobuje se jim, takže se pod jejich tlakem stále *vyvíjí*. Ano, to ohrožuje jeho *identitu*, která by se stále ztrácela, kdyby to byla položka formálního systému a ne *živý princip*, kterým ve skutečnosti identita ve vědomí je: když hledím zpět a nacházím ve vzpomínce sama sebe, odlišného v různých ohledech, pak náhledem, že jsem to byl nicméně *já* (jinak by to nebyla *moje* vzpomínka), provádím *identifikaci*, která znovu-ustavuje mou dnešní i tehdejší identitu, což vede k *vývoji a posílení* subjektu.

Nicméně pravda jistě je, že rodičí se osobnost o svou identitu vede jistý zápas pod tlakem vnějších vlivů a vnitřních nejistot, který působí její částečné uzavírání a zhlížení se ve vnitřní reflexi a občas vyvěře do přechodné *krize identity*. Přirozené vývojové síly a současně nároky běžného života, často i podpurné vlivy blízkých osob – to vše a mnohé jiné pomáhají krizi překonat a obvykle z ní subjekt vyjde posílený, zralější. Tato větší zralost se projevuje nejen v poměru k sobě samému, ale i ve vztahu ke světu, zejména k osobám v blízkosti naší osobnosti. Zejména větší jistota o sobě samém umožňuje překonání typického protikladu, zrozeného nezralostí, kdy mladý člověk napřed předpokládá, že jsou všichni lidé ve svých zájmech, touhách, chutích *stejní* jako on, načež po různých bolestných zkušenostech dojde k závěru, že jsou ve všem všudy *odlišní* a tím i nepřátelští nebo aspoň cizí. Překonání těchto omylů je jednou z podmínek schopnosti navazovat plnohodnotné vztahy.

Zajisté, ve vztazích už žil a jak jsme naznačili, přinejmenším s pomocí vztahů se zrodil základ jeho subjektu. Vztahy jsou všude kolem, nic vlastně neexistuje bez nějakých vztahů k bližšímu i vzdálenějšímu okolí. Byli filosofové jako Hegel, mladý Marx, v jiném smyslu Whitehead, podle nichž všechno v totalitě bytí vzájemně spolu souvisí více nebo méně zjevnými vztahy. My tady ale nemáme na mysli jenom tyto tak říkajíc *deskriptivní* vztahy, jakkoliv i funkční mohou být. To, oč v této úvaze jde, je *osobní* (nebo, chceme-li, *osobnostní*)

vztah, který – v určité intenzitě a míře sebe-překročení – přechází ve vztah *bytočný*. Než ale učiníme pokus tyto vztahy charakterizovat, musíme ještě krátce prozkoumat poněkud ošidný terén, který lze nazvat *hloubkou osobnosti*.

Musím bohužel opakovat v mírné variaci několik myšlenkových kroků, které jsem již uvedl v shora citovaném eseji. Je – řečeno metaforicky – *mělká* vrstva zkušenosti, ve které osobnost svým vědomím i odpovídajícími akcemi je zaměstnána převážně snadno dostupnými jevy, které jejímu subjektu dávají kladné impulsy zajištěním jeho základních potřeb, uspokojením jeho zvědavosti nebo jeho sebe-potvrzením, když se mladý člověk úspěšně předvádí, je obdivován a chválen. Nelze říct obecně, jak silné je v tom druhu zkušenosti jeho Já – jsou jistě typy, které na sebe tak příliš nedbají (a tím se ve své zkušenosti tak říkajíc ztrácejí), a jiné, kterým silně záleží na obrazu, který okolí a sami sobě prezentují, nebo jsou posedlé hromaděním věcí nebo příjemných zážitků (a jejich zkušenost je vlastně hlavně ujišťováním se o svém *Já*). Je ale asi možné zobecnit, že zkušenost a odpovídající povaha osobnosti, která tuto fázi zkušenosti nepřekročí, je *povrchní* v tom smyslu, že se spokojuje s prchavými jevy, aniž by pronikala k jejich obecnějším příčinám a také aniž by je hodnotila víc, než elementárně, tedy z hlediska libosti nebo krátkodobého účelu. Nejde tu, jak by se snad zdálo, jenom o záležitost rozumu: přinejmenším v téže míře jde o modus, jímž se hodnocení jevů projevuje ve zkušenosti primárně, totiž o afektivní rovinu – povrchní osobnost má mnoho prchavých *pocitů*, ale málo stálých *citů*.

Je povrchní osobnost schopna *vztahu* víc, než v triviálním smyslu? O tom bude možné odpovědně uvažovat teprve, až budeme schopni definovat nebo aspoň charakterizovat sám opravdový vztah. Zatím snad obezřetně řekněme, že její vztahy budou – vzhledem k shora řečenému – spíše povrchní a nestálé, kromě snad možného vztahu *závislosti*, který je reziduem dětské zkušenosti. Povrchní osobnost je v jádře nezralá a jakkoliv v ní může být velmi hlasité *Já*, projevující se výrazným egoismem, není to subjekt plně vyvinutý a tím i vpravdě silný.

Co nyní míníme tím, že se dalším vývojem osobnost *prohlubuje*? Obtížnost této otázky spočívá v tom, že jde vlastně o tři různé procesy, které se vzájemně podmiňují a které – díky linearitě textu – nelze uchopit všechny najednou: je to zároveň právě *prohloubení* zkušenosti, zároveň *posílení* subjektu a zároveň *vznik* a *ustálení* obsažných vztahů, osobních až *bytočných*. Když budeme ty děje přece jenom posuzovat popořádku, pak *prohloubení* zkušenosti na jedné straně (směrem *ven*) znamená postupné uchopení jevů v širších i skrytých souvislostech, jejich chápání a hlavně hodnocení, což (jak už řečeno) nezahrnuje jenom rozum, ale přinejmenším stejně silně cit; na druhé straně (směrem *dovnitř*) to předpokládá důkladnější reflexi, výrazné *sebe-uvědomění*, pochopení svých vlastností a možností. V tom ději zkušenost nabývá větší *diferenciace* (uchopením rozdílů) a zároveň *integrace* (sjednocením postojů), jinak řečeno nastává v ní *větší určitost*: osobnost dospívá.

Tím, co jsme právě naznačili, zároveň vypovídáme o *posílení subjektu*, nikoliv nějaké abstraktní instance, ale *jádra nitra* dospívající osobnosti, jejího *centra identity*, které ještě jistě zažije různé otřesy, ale v zásadě se ustálilo natolik, aby nejen sneslo a vnitřně stvrdilo *odlišnou identitu* osobností kolem sebe, ale bylo schopno plného *osobního* (nebo až *bytočného*) *vztahu* k nim.

Takový vztah by byl pro slabý nebo otřesený subjekt riskantní, neboť – a v tom má pravdu Levinas – vztah k Druhému je vždycky *sebe-překročením* (i když můj protějšek je konečný), investicí nejen citovou, ale i přímo bytostnou: tím, že svým vztahem druhou bytost *potvrzují* v její zvláštnosti a identitě, v jistém smyslu se jí odevzdávám, *věnuji* jí to nejceňnější, totiž své *Já* a s ním i svou identitu. Tento *dar* je různě úplný, podle typu vztahu – nejsilnější je ovšem ve vztahu *lásky* (nejenom té erotické). V čem však nelze s mysliteli typu Levinase souhlasit (a v tom jsem zajedno s jinými mysliteli už od Sokrata) je představa, že toto sebe-překročení znamená sebe-zavržení, že se jím nitro snad má *vyprázdnit*. Právě naopak, akt transcendence (tak jako ostatně každý akt) dostatečně silný subjekt jenom dále *posílí* a *obohatí*: tím, že ve vztahu překračuje svou běžnou, všednodenní podobu, se vztahem relexivně *naplňuje* – to *nové*, ke kterému se upíná, v něm mobilizuje zdroje jeho obnovy. Opakuje se zde na vyšší úrovni děj, který jsme víckrát popsali při konstituci *objektu* (v přibližném souhlasu s Husserlovou analýzou) – tam *investice identity* do objektu reflexivně posiluje vlastní *identitu subjektu*; zde *identifikace s protějškem*, jinou osobností nebo radikálně bytostí se děje totéž, jenom bohatěji: *Já-vztahující se* a v tom nový, dostávám ze vztahu zpětné potvrzení a tedy novou, hlubší identitu. Tak tomu je zejména, když můj protějšek *odpovídá* adekvátním vztahem, tedy když vztah je *vzájemný*.

Je ovšem jistou zkouškou, když vztah je jednostranný nebo je jen slabě a zejména nespolehlivě či vratce opěťovaný. Jsou případy (například s dětmi, různě nezralými osobami nebo s lidmi velmi starými), kdy jsme na to připraveni a už předem posilujeme svůj subjekt, aby příliš nedostatkem odpovědi netrpěl. Jsou ale také takové, kdy jsme strženi citem k protějšku, který ať bezděčně, svou neschopností skutečného vztahu, nebo ze zlých, zistných nebo jinak pokřivených důvodů provokuje naši lásku a nic za to citově nedává. Vztah sice není žádný obchod, v kterém se počítá „*má dáti – dal*“, ale krajní jednostrannost v něm se stává neštěstím, pokud člověk z nezkušené naivity nebo zaslepenosti své touhy do něho tak říkajíc investuje vše, co má, až končí v zoufalství, hluboce zraněn a otřesený ve své identitě. Takové *úrazy* se spíše stanou osobnostem *hlubokým* než *mělkým* a mohou končit tragicky. Jakkoliv nelze radit *opatrnost citu*, člověk by takové destruktivní vztahy neměl dovolit, pokud je schopen rozumného úsudku.

Naštěstí mnohem častější jsou vztahy více vzájemné, ačkoliv váhám paušálně říci *šťastnější* či *hlubší*. Není tu mým úmyslem vynášet nějaké soudy o vztazích v současné době, třeba ve srovnání s minulostí – to je úkolem sociální psychologie či sociologie. Snad by však bylo namístě uzavřít tuto úvahu několika obecnými poznámkami. Především z právě řečeného plyne, že skutečně kvalitního osobního vztahu je schopna jen zralá osobnost s určitou hloubkou a silnou identitou subjektu – a že konversně se takovými vztahy osobnost prohlubuje a její subjekt posiluje. I za splnění takových podmínek však založení vztahu klade jisté nástrahy. Hlavní je myslím problém *autonomie*. Pokud jde o vztahy mezi lidmi (a nikoliv o vztah k transcendentní bytosti), je patrně Levinasův požadavek vztažení se k *radikální odlišnosti* příliš náročný: tak extrémně se mezi sebou nelišíme. Nicméně pravda jistě je, že zejména v citem intenzivně naplněných vztazích máme sklon k jistému paradoxu: druhá bytost nás zaujme původně svou *jinakostí* (nejen pohlavní odlišností v erotické lásce, ale řadou znaků, které sami nemáme a které třeba obdivujeme), ale v rozvinutém vztahu míváme tendenci hledat znaky *známého* (ten značně rozšířený dojem, že svou milovanou bytost známe

odjakživa), často i *sobě blízkého*, ba přímo *stejného* s vlastním prožíváním. Není to jenom *dojem*: osobnosti v intenzivním vztahu se skutečně často snaží vzájemně se přiblížit názory, zájmy, postoji – takže jako by duševně až splývaly, což je samozřejmě jen přechodná iluze.

Reálný a trvalý vztah naopak vyžaduje, abychom dokázali v Druhém oceňovat nejen to, co s ním máme společného, ale i pokud možná to, v čem je od nás odlišný; také ho respektovat v jeho svébytnosti. Vztah je určitý závazek, který však na sebe беру svobodně a stejnou svobodu musím i přiznat tomu Druhému. Konečně i představa, že Druhého ve svém vztahu dokonale znám, je do určité míry iluzorní: jakkoliv upřímně se k sobě s Druhým obracíme, nitro každého z nás má různá tajemství, ne vždy zjevná i nám samým, natož pak v nitru Druhého – snažit se chápat Druhého je dobré; chtít ho pochopit beze zbytku je pošetilá snaha, jejímž výsledkem může být jen iluze.

Vztah koření v mém subjektu, překračuje meze mého nitra a míří k druhému subjektu, zase přes jeho hranice. Ačkoliv je to můj niterný stav, potřebuje pro svou realizaci, kterou se stává zjevným oběma a nabývá *vzájemnosti*, určité *médium*, kterým se komunikuje. Je mnoho způsobů, od mluvené nebo psané řeči, přes výraz tváře, gesta až po drobné úsluhy a vůbec činy, kterými vztah sdělujeme. Většinou není nutné, ba někdy ani žádoucí, vztah explicitně často sdělovat – jeho nepřímé znaky jej ale upevňují a ujišťují o něm druhého.

Mít vztahy k Druhým – různé povahy a kvality – je to nejpřirozenější pro každou dostatečně zralou osobnost. Umět je udržovat, rozvíjet a pečovat o jejich obsah, to není zcela samozřejmé. Je to však důležité, neboť vztahy nejsou samozřejmé a tak, jako se rodí, mohou také uhynout. Je přitom málo hodnot v lidském životě tak důležitých, jako živoucí, obsažený vztah.